

А.О. АЛЕКСЕЄВА,
магістр права
(Міжнародне товариство прав людини)

РОЛЬ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ТА СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ У ПРИЙНЯТТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Ключові слова: моральні норми, переконання судді, правосвідомість, принципи судочинства, суддя, судові рішення, суспільна думка.

«Est autem ius a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam his» (Глосса 1.1. pr. D. 1.1). («Право породжене справедливістю, як матір'ю, бо справедливість передувала праву»).

Процес прийняття рішення – це складне психологічне явище, пов'язане зі сприйняттям інформації на вході, її обробленням особою (куди включається проведення аналогій та співставлень з вже відомими інформативними даними та попередніми прийнятими рішеннями) та складенням своєї власної думки про отриману інформацію у вигляді рішення на виході. В контексті процесуального законодавства, під час прийняття судового рішення процес психологічного його формування повторюється десятки, а то і сотні разів (щодо прийняття чи неприйняття доказів, їх оцінки, необхідності залучення свідків тощо) і створюють комплексне ставлення судді до кожної конкретної справи.

Таким чином, прийняття суддею (судом) рішення базується на декількох елементах: 1) особа судді, її моральні та професійні якості; 2) інформація (всі фактичні дані, які становлять доказову базу); 3) відсутність факторів, що можуть спотворити процес прийняття рішення (наприклад, це може бути інформація, яка не стосується справи, інформація, яка не є об'єктивною і фактичною, а наслідком прийняття рішення іншою особою).

Особа судді, як найважливіший елемент прийняття рішення, є надзвичайно складною, оскільки саме суддя має здійснювати його прийняття самостійно, об'єктивно та, що в даному випадку є основним, безпосередньо. Саме від його моральних, професійних та інших психологічних якостей залежить аналіз інформації з точки зору об'єктивної істини та законності. Психологічні якості судді досить різноманітні. Дуже важливо, щоб суддя втілював у собі найкращі людські риси, викликаючи повагу і почуття впевненості у недоторканості своїх прав у всіх людей, які так чи інакше потрапили у судову орбіту. Одна з найважливіших якостей при цьому – високе відчуття відповідальності за свою діяльність і загострене почуття справедливості, відсутність яких протирічить самій суті правосуддя і може не лише обмежити права та законні інтереси учасників провадження, а і спричинити інші серйозні негативні наслідки. Саме тому суддя має керуватися не власною точкою зору та власною особистою думкою (що мало б наслідком суб'єктивного рішення), а вирішувати справи з точки зору принципів законності, відповідності

установленим в суспільстві нормам моралі і справедливості [5, 87].

Законодавство України, в свою чергу, висуває до кандидатів на посаду судді наступні вимоги: вік від двадцяти п'яти років, наявність вищої юридичної освіти, стаж роботи в галузі права не менш як три роки, володіння державною мовою та час проживання в Україні не менш як десять років [4, ст. 64].

Суддя повинен знати і розуміти, що у кожній конкретній справі для конкретних людей, яких залучено для участі у цій справі, він є єдиним уособленням держави, як першочергового інструмента здійснення правосуддя в руках народу, справедливості, охоронця прав та захисника законних інтересів. Провідним мотивом його суддівської діяльності (домінантою) є утвердження справедливості на основі дотримання законів і ретельного вивчення матеріалів справи та глибокого розуміння і оцінки психологічних рушійних сил учасників процесу. Відповідальність судді важко переоцінити, тому що він єдиний (під суддею у даному разі розуміється і суд, як колегіальний суддя), хто приймає рішення про винуватість і визначає міру покарання у кримінальному процесі та визначає праву сторону у цивільному процесі.

Саме тому однією з основних з вказаних вимог до судді можна виділити «проживання на території України не менше десяти років». Особистість судді і моральні основи прийняття суддівського рішення необхідно розглядати через призму дослідження психологічних і соціальних якостей особистості судді і їх вплив на формування суддівського переконання. Саме проживання на території окремої держави протягом тривалого часу дає можливість сформулювати соціальну позицію особистості судді, адекватну цілям і завданням справедливості і правосуддя, а також особливість мислення при прийнятті рішення та ціннісну орієнтацію, яка буде відповідати потребам суспільства, і в першу чергу громадян цієї держави.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу пропозиції про підвищення вимог, що пред'являється до кандидата на посаду судді, в першу чергу – це знання мови тієї місцевості, в якій судді належить працювати, а по-друге, це знання соціокультурних особливостей як окремої місцевості, де суддя прагне працювати, так і загальнодержавних національних.

На даний час у своїй діяльності суддя орієнтується не лише на законодавчу базу, а і на нормативне закріплення правил моралі. У своєму письмовому оформленні Кодекс професійної етики судді, який був затверджений з'їздом суддів згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів», закріплює такі моральні засади діяльності судді, як чесність, незалежність, неупередженість та справедливість [4, ст. 56]

Як зазначав Г. Радбрук, аналізуючи питання взаємовідносин права і моралі, можна прийти до висновку про конфлікт між ними, який витікає із зовнішнього формалізму і владної природи права, з одного боку, і внутрішньої змістовності і переконливого характеру моралі – з іншого. Керуючись своєю концепцією примату справедливості, він вбачає одночасно і зв'язок між правом і мораллю в тому, що право, наділяючи індивіда суб'єктивними правами, дозволяє йому захищати свою людську гідність і тим самим виконувати моральний обов'язок перед суспільством [9, 8].

У зв'язку з цим слід зазначити важливість постійного вдосконалення суддею своєї моральної практики. Необхідно зробити наголос на загостренні уваги судді на справедливості при здійсненні ним своєї професійної діяльності. Справедливість – не єдиний, хоча і специфічний, правовий принцип, принцип, який слугує критерієм для визначення поняття права: право – це дійсність, цінність якої полягає в тому, щоб служити справедливості [8, 44]. Саме тому проблема професійного обов'язку і морального ідеалу є цікавою передусім як проблема етичних вимог, опосередковую-

чих такі етичні основи формування переконання судді, як суддівська совість, честь, справедливість, чесність [6, 12–15].

Передусім, слід визначити поняття «переконання». В першу чергу, це певна своєрідна якість світогляду, яка дає можливість сформулювати свої знання за допомогою інших знань, принципів, емоцій та вже існуючих у свідомості особи переконань у нові, або посилити інші, перетворивши їх на впевненість особи у чому-небудь.

Цікавим є визначення поняття «переконання» Л.Е. Орбаном-Лембриком. На його думку, сукупність переконань утворює впорядковану систему поглядів і уявлень людини і виступає як її світогляд. Також під переконанням розуміють процес засвоєння людиною зовнішнього світу, що передбачає якісну зміну вихідних настанов під впливом життєвого досвіду і зовнішніх чинників [8, 534].

Власне переконання пов'язане з правосвідомістю судді, яка є, в першу чергу, формою суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань, що характеризують ставлення людей і соціальних груп (у тому числі і через фактичну поведінку) до діючої і бажаної правової системи [8, 119–120].

Суддя є представником конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. Правосвідомість судді багато в чому визначається підвалинами самого суспільства, умовами життя людей, традиціями.

Проте законодавчо жодним чином не закріплене врахування суспільної думки при прийнятті судових рішень, окрім як у виключних випадках за участю присяжних. Саме тому суд не несе жодної відповідальності за прийняте ним рішення, окрім моральної, якщо не були порушені норми матеріального чи процесуального права [4, ст. 48]. До підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності законодавством віднесені істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, порушення вимог щодо не-

упередженого розгляду справи, систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, розголошення охоронюваної законом таємниці, неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік та ін. Проте за прийняття несправедливого рішення суддя жодної відповідальності не несе [4, ст. 83].

Як вже зазначалося, право (закон) є цінним інструментом, який має слугувати справедливості та моралі. Це санкціонування права можливе лише тому, що метою права при всьому різноманітті його змісту є все ж справедливість, що витікає з моралі. Звичайно, моральна норма, яка реалізується тільки на виконання власної волі, нічого не виграє, якщо закон не буде звернений до моралі лише правами. Для якісного функціонування моральних норм і, в першу чергу, справедливості у суспільстві, закон має зобов'язати суддю дотримуватися моральних норм, не обмежуючись лише Кодексом правил етики [9, 57–58].

Однією з основ дотримання моральних норм є відчуття суддею єдності з суспільством, врахування його думки до тієї межі, яка не впливає на об'єктивність здійснення ним своєї професійної діяльності. Роль суспільної думки та суспільної моралі у прийнятті судового рішення можна розглядати з різних точок зору та під різним науковим ракурсом. Наприклад, Ю.М. Грошевой визначає суспільну думку та мораль через поняття «громадська думка», яка є «колективним судженням різних груп людей, що містить у собі оцінку явищам соціального життя і вимоги практичної реалізації оцінок». Він зазначає, що у гносеологічному аспекті об'єкт відображення громадської думки не має відмінностей від відомих форм суспільної свідомості [6, 9].

У колективних, громадських судженнях політичні, моральні, правові погляди становлять певну єдність, яка аж ніяк не означає, що у формуванні колективних су-

джень відомі форми суспільної свідомості є рівновеликими та мають однакове значення.

У формуванні громадської думки виявляють себе, насамперед, традиційні ідеологічні настанови тієї форми свідомості, яка виражає найбільш повно ціннісний підхід до соціальної сутності даної події. Звичая та традиціям притаманний в першу чергу внутрішній моральний аспект: він заснований не на рукостисканні, а на ним самим постійно підтверджуваному глибоко особистому інтимному почутті причетності, яке має відчувати суддя для того, щоб ефективно керуватися аналогічними з суспільством моральними засадами [9, 61].

Так, у формуванні громадської думки щодо вчиненого злочину колективна правосвідомість виступає на перший план. Саме від рівня правової свідомості і в тому числі від можливих її спотворень, на зразок правового ідеалізму чи нігілізму, залежить громадська оцінка події правопорушення (злочину) і особистості відповідача (обвинуваченого).

До предмета судження громадської думки в будь-якій галузі судочинства можна віднести:

1) процесуальне законодавство та його ефективність; 2) практичну діяльність органів, що займаються процесуальною діяльністю, з позицій ефективності їх діяльності, дотримання в ній принципів об'єктивності, законності; 3) питання вини та міри покарання.

З огляду на це можемо зробити висновок, що громадська думка охоплює всі важливі складові судового процесу та може формувати своє рішення у кожній конкретній справі.

Стосовно впливу на рішення суду можна говорити про дві функції громадської думки – контрольної та консультативної.

Контрольна функція громадської думки пов'язана з оцінкою діяльності суду з точки зору дотримання нею вимог, задекларованих Конституцією України та процесу-

альним законодавством, відповідності цієї діяльності моральним та етичним нормам. Тому громадська думка є специфічним засобом соціального контролю за дотриманням законності в судочинстві. Громадська думка, засуджуючи незаконне втручання в судову діяльність, є однією з гарантій винесення суддями рішення на основі їх переконання.

Консультативна функція громадської думки полягає в тому, що сформувавшись у конкретній справі, ця думка є каналом зв'язку громадськості з судом, допомагає суддям правильно оцінити особистість підсудного і скоєне ним.

Практичний аспект проблеми суспільної думки в судовому розгляді справ зводиться: 1) до юридичної та соціальної характеристики спільнот (соціальних організацій); 2) до аналізу умов, що впливають на адекватність оцінки скоєного правопорушення чи злочину і особистості підсудного; 3) до процесуального «каналу» входження думки громадськості в судовий розгляд; 4) до процесуального статусу цього «каналу»; 5) до критерію виборчого ставлення суддів до оцінок і вимог громадської думки.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України виключив зі списку доказів та обставин, що впливають на рішення суду, будь-яку психологічну характеристику особи-злочинця (напр., характеристику з місця роботи). Господарський та цивільний процеси також на законодавчому рівні не зважають на громадське ставлення до особи-порушника та вчиненого ним правопорушення. Суб'єктивна оцінка вчиненого протиправного діяння може знайти своє відображення хіба що лише під час визначення розміру моральної компенсації позивачеві чи потерпілому.

Проте, «аналіз вивчених кримінальних справ показує, що процес формування суддівського переконання включає оцінку суддею колективних суджень, їх відповідність фактичним обставинам справи та вимогам закону. У цьому аспекті судді важливо

знати морально-політичний рівень тих соціальних організацій, які формують громадську думку» [6, 20–21].

З огляду на зазначене пропонується приділити увагу саме тій суспільній (громадській) думці та суспільній моралі, які не спотворюють судовий розгляд, впливаючи на його об'єктивність, а допомагають судді всебічно розглянути справу і винести не лише правомірне, а і справедливе рішення. Якщо дії суду співпадають з тими, що задекларовані у процесуальному законодавстві України, то це мають бути, насамперед: 1) всебічне зміцнення законності та правопорядку; 2) захист соціально-економічних, політичних та особистих прав і інтересів громадян; 3) захист прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; 4) виховання громадян у дусі точного і неухильного виконання Конституції і законів України, дотримання дисципліни праці, чесного ставлення до державного і громадського обов'язку, поваги до честі і гідності інших громадян; 5) запобігання злочинам та іншим правопорушенням; 6) виправлення та перевиховання осіб, які порушили закон [5, 172–173].

Таким чином, якщо ми не говоримо про покарання особи, яка порушила закон, та про затвердження державних принципів та інтересів, як про першочергове завдання, а маємо пріоритетними права окремих осіб, які є членами суспільства, то звернення уваги судом на суспільну думку і мораль є не стільки можливістю чи правом суду, скільки необхідністю та обов'язком.

Відповідно до законодавства України, «суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість» [3, ст. 1].

Звідси можемо зробити висновок, що суспільна думка – це ставлення суспільства до подій і фактів внутрішнього й зовнішнього життя, поведінки окремих

членів цього суспільства з огляду на відповідність таких подій, фактів та поведінки суспільній моралі, тобто традиційним і культурним цінностям, уявленням про добро тощо. Ігнорування суспільної думки може призвести до абсолютної несправедливості та бездумного копіювання норм права в судових рішеннях.

З кожним роком враховування суспільної думки набуває все більшої актуальності. Це пов'язано з глобальними процесами гармонізації та адаптації національного права не лише різних країн, а і різних правових систем. З одного боку, це дозволяє уникати колізій та правових непорозумінь у міжнародному як приватному, так і публічному праві, створювати більш сприятливу нормативно-правову базу для іноземців та осіб без громадянства, а з іншого – це призводить до ратифікації правових норм, які є для окремого суспільства чи народу чужими та несправедливими і не відповідають традиціям та моралі, яка склалася в цьому суспільстві за час його історичного розвитку, а інколи і прямо їм суперечать. У таких умовах, суддя при винесенні рішення має в першу чергу орієнтуватись не на політичні передумови прийняття відповідних норм, а на відповідність таких норм суспільним традиціям і моралі, і враховувати таку відповідність при оцінці діяння, яке порушує конкретну норму. При винесенні рішення, суддя має керуватись законодавством та в його межах, постановити найбільш справедливе для даного суспільства рішення, інколи, у важливих випадках, навіть надаючи справедливості пріоритетного значення. Лише у такому випадку рішення буде відповідати задекларованим конституційним засадам нашої держави.

Конституцією України закріплено, що судові рішення в будь-якому разі має відповідати саме суспільним інтересам, оскільки невідповідність їм норм законодавства є автоматичним порушенням підвалин законодавства України.

Таким чином, досліджуючи особу судді та проблеми прийняття ним рішень, ми не

можемо оминати увагою важливість впливу суспільної моральності на формування власних моральних якостей судді. Моральні якості судді мають відповідати, а точніше, бути ідентичними моральним якостям того суспільства, в якому суддя буде здійснювати свою професійну діяльність.

Як вже зазначалось, на посаду судді може бути рекомендований громадянин України, який, окрім вимог до особистісних якостей, «проживає в Україні не менш як десять років» [1].

Неважко уявити собі особу, що є громадянином України, з дитячого віку виховувалась та навчалась за кордоном, отримала вищу юридичну освіту та стаж роботи також за кордоном. Чи має така особа моральне право здійснювати правосуддя над членами суспільства, традиції і звичаї яких не відповідають її власним? Чи будуть такі рішення справедливими? Та що важливіше: правомірність судового рішення чи його справедливність? На думку автора, ситуація з суддею, який не наслідує традиції і моральні норми свого народу є схожою з ситуацією, коли суддя зобов'язаний правити правосуддя згідно із законодавством, яке не відповідає традиціям і моральним нормам його народу (суспільства), а відтак, не в змозі ухвалити рішення, яке буде відповідати принципам та засадам суспільного устрою, які декларуються Конституцією.

З точки зору судової практики, пряме слідування нормам законодавства не завжди є запорукою винесення справедливого рішення. Цікавим з даної точки зору є приклад ненавмисного вбивства батьком свого малолітнього сина, під час розряджання рушниці. Формально, згідно з законодавством Української Радянської Соціалістичної Республіки (оскільки приклад наведено з практики того часу), були наявними всі елементи складу злочину, і за кримінальним законодавством суд мав би визнати батька винним у скоєнні вбивства.

Питання щодо доцільності засудження винуватого стояло так: чи виконуватиме

покарання, призначене судом, функцію кари за скоєне? чи виконуватиме покарання, призначене судом, функцію виправлення і перевиховання злочинця? чи можна шляхом засудження хоча б якимось чином відшкодувати заподіяну шкоду? Результатом вирішення цих питань стало закриття справи ще на стадії попереднього (тепер – досудового) розслідування [5, 75–76].

З огляду на тему дослідження, логічним є питання: а як би вчинив суддя, якщо б справа дійшла до судового розгляду? З точки зору норм матеріального права, злочин мав місце, з точки зору процесуального, – за наявністю всіх доказів, які підтверджують факт злочину, особу злочинця і причинно-наслідковий зв'язок, суд мав би постановити обвинувальний вирок.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що норми закону не завжди спроможні передбачити всі можливі ситуації і дати пряму вказівку на вирішення кожної з них. Звичайно, інколи зі схожих ситуацій є надзвичайно простий і в той же час важкий вихід – здійснення правосуддя народом, через присяжних чи народних засідателів [1, ст. 124]. Проте, зважаючи на існуючу практику, можна стверджувати, що інститут присяжних та народних засідателів не набув на даний час широкого застосування, тим паче, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає залучення народних засідателів до судового розгляду справи, а участь народу України у процесі правосуддя через суд присяжних надзвичайно обмежена виключними випадками, коли особа обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачене довічне позбавлення волі і лише в суді першої інстанції [2, ст. 31].

Саме тому до кандидатів на посаду судді повинні висуватись настільки жорсткі умови, щоб вони були спроможні одноособово (або колегіально) вирішувати справи на тих засадах, які б відповідали суспільній думці та суспільній моралі.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 11.
3. Закон України «Про захист суспільної моралі» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
5. Гончаренко В.Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В.Г. Гончаренко. – К. : Академія адвокатури України, 2008. – 280 с.
6. Грошевой Ю.М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.09 / Ю.М. Грошевой. – М., 1975. – 24 с.
7. Кант И. Собр. соч. в 8 томах. Т. 6. Метафизика нравов / И. Кант. – М., 1994. – С. 241.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: [підручник: у 2 кн.]. – Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
9. Радбрух Густав Философия права [пер. с нем.] / Густав Радбрух. – М. : Международ. отношения, 2004. – 240 с.
10. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2010 рік. – Офіц. вид. – К. : Істина, 2012. – 608 с

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу психологических аспектов принятия судебных решений. В частности, влиянию общественного мнения на суд в процессе принятия им решения.

SUMMARY

The article analyses the psychological aspects of judicial decision-making. In particular, the influence of public opinion on the court in the decision-making process.

*Рекомендовано кафедрою української філології
та суспільних наук*

Подано 28.05.2013.